

VITARÓVAT

Vajda László cikkének néhány megállapításához

Hosszú évek óta nem történt kísérlet arra a magyar irodalomban, hogy a néprajz bizonyos elvi kérdéseit tisztázzuk, többek között a néprajzot, mint tudományt meghatározzuk. Vajda László kísérlete ezért igen örvendetes kezdemény. A kutatás nem lehet meg anélkül, hogy időnként ne összegezzék a gyakorlatban kialakult elveket és ne fogalmazza meg azokat elméleti meghatározás formájában. Az ilyen összegezés részben tudatosítja a gyakorlatot, részben irányt szab neki, finomítja. Vajda célja is az, hogy gyakorlati következtetéseket vonjon le elméleti megállapításaiból.

Ennek a kísérletnek nagy részével nem tudunk ugyan egyetérteni, éppen az általa döntőnek tartott pontokon, mégis van a meghatározásra felhasznált tényezők közt olyan is, amely alkalmas a néprajz elkülönítésére a történeti tudományok között. Azáltal, hogy fogalmi meghatározás helyett elhatárolásra törekszik, a »forrásanyag« és a kutatási módszer alapján, sikerül elméleti alapon közös nevezőre hoznia, ami a tudományos gyakorlat alapján a néprajz kutatási körébe tartozik. »Olyan kultúrák recens vizsgálata, amelyekre nézve alig vagy egyáltalán nem rendelkezünk írott forrásokkal«, ez a formula tudományunk tárgyáról vallott eddigi nézeteknek olyan megfogalmazását adja, amely el tudja választani a paraszti hagyományt és a természeti népek műveltségét a magaskultúrától, ugyanígy tudományunkat a rokon tudományterületektől — régészettől (recens vizsgálat), történelemtől (írott forrásanyag), szociográfiától (az írásos kultúra), -- pedig eddig az ilyen elválasztást nem sikerült elvi alapon indokolni. Igazolja az elhatárolás rugalmasságát az is, hogy pontosan tudja követni a határterületek összefonódását is, anélkül, hogy érvényét vesztené. Az antik magas-kultúrákban például sok jelenség magyarozatára nélkülözhetetlen a néprajz, mert a társadalmi-kulturális jelenségek jó része még az írástalan kultúrába tartozik, s mert az írásos források nem kielégítőek; viszont az írásbeliségnek viszonylag magas foka miatt ezek a kultúrák általában mégsem tartoznak a néprajzi kutatás illetékességi körébe. Ugyanilyen eligazító lehet más elmosódó határu kutatási területeken is, mint a munkásfolklor vagy az úgynevezett »történeti néprajz«. A modern ipari munkásság élete, műveltségének nagy része nyilvánvalóan beletartozik az írásos, magas kultúrába, s így annak vizsgálata egyrészt a történelem, másrészt a szociográfia feladata. A néprajz illetékes viszont minden olyan jelenség vizsgálatára, amely az írásos kultúrán kívül áll, tehát a munkásság minden olyan kultúrjelenségére, amely valamely oknál fogva szájhagyományyszerű formában élt. Ez a munkásfolklor sajátos anyaga, amelyre erejét összpontosítania kell. A »történeti néprajz«, vagyis a történeti adatokból kielemezhető népelet olyan korszakban, amelynek recens

vizsgálata lehetetlen, — e meghatározás szerint tulajdonképpen fából vas-karika volna, hiszen írásos forrásanyaggal kell dolgoznia teljes egészében! De az az életmód és műveltség, amit rekonstruálni akar, rástalan, megragadá-sához a rávonatkozó írásos források elégtelenek, szükségesek hozzá azok az eredmények, melyek a természeti népek vagy a parasztság kultúrájának recens vizsgálatából származnak. Olyan mértékben néprajz tehát az ilyen történeti kutatás, amilyen mértékben szükséges az adatok magyarázatához a recens vizsgálatok anyaga, vagyis a néprajzi tudás.

Azonban Vajda László bizonyos pontatlanságot is elkövet ennek a helyes elvnek megfogalmazásában, amikor a néprajz forrását a következő két pont-ban határozza meg: a) a kultúra élő anyaga, b) a szóhagyomány. Nem veszi észre, hogy a szóhagyomány benne foglaltatik a kultúra élő anyagában, illetve ha kivesszük belőle, akkor az nem felel meg annak a követelménynek, hogy »olyan történeti jelenség, amelyre vonatkozólag az írott forrásanyag nem kielégítő«. Vagyis a szóhagyomány azoknak a kultúráknak ismertető jegye, amelyeket kívülről az »írásos források hiányával« határoltunk el; a néprajz azoknak a kultúráknak vizsgálatával foglalkozik, — közvetlen szemlélet útján — amelyeknek egyik döntő ismertető jegye a szóha-gyomány.

Kár, hogy Vajda ezt a termékeny meghatározási módot szinte csak mellékesen használja fel, egy másikat sokkal fontosabbnak tart, mely ezzel nincs szükségszerű kapcsolatban: az etnikum kutatását.¹ Ez áll a közép-pontban elméleti fejtegetései során és gyakorlati következtetéseiben egyaránt. Már pedig ezt a fő eredményét a legnagyobb mértékben vitásnak, sőt hely-telennek kell tartanunk. Vajda egy fontos mellékcélt tesz meg főcéljának és erre építi elméleti következtetéseit. Igaz, hogy a népi kultúra közösségi jellegé-nek legfontosabb jellegadó tényezője az etnikus hagyomány, de azért ebből nem következik, hogy a néprajz főcélja a jelenségek etnikus differenciáltságát kutatni. A nyelvtudománynak sem az a meghatározása, hogy olyan tudomány, amely a nyelvek különbözőseit megállapítja, pedig a nyelvről még nyilván-valóbb, hogy csak »etnikus különbözőések«-ben léteznek; nyilvánvaló viszont, hogy a nyelvtudomány tárgya a nyelvnek, mint emberi jelenségnek vizsgálata, amelyen belül egyik szükségszerű eredménye a nyelvi különbözőések megállapítása is. A néprajz is, mint történeti tudomány, az emberiség történetének kutatásával foglalkozik, éspedig olyan szakaszaival, illetve olyan jelenségei-vel, melyekben az anyag és módszer sajátja folytán ő illetékes. Ez éppen abban a példában a legvilágosabb, amelyet Vajda ellenkező következtetésre használ fel: a boszorkányhit példájában. Kétségtelen, hogy a boszorkányhit nem akkor válik néprajzi témává, amikor nemzeti különlegességeit vizsgál-juk, hanem akkor is, amikor általános emberi vonatkozásban foglalkozunk vele, mint az emberiség fejlődésének egy sajátos szakaszán megjelenő, szó-

¹ Egy másik pontatlansága elárulja, hogy mennyire nincs nála kapcsolatban a kettő. Etnikumra alapozott meghatározásába belevonja a néphagyományt, hogy elválassza a néprajzot a többi tudománytól, mely mind kapcsolatba hozható az etnikumra vonatkozó kutatásokkal. Eszerint a néprajz a történeti folyamat etnikus differenciáltságát kutatja elsősorban a népi kultúra területén — mondja s nem veszi észre, hogy itt ez teljesen leve-gőben lóg, elméletileg nem megalapozott. Mi a néphagyomány, miért foglalkozik vele egy külön tudomány s miért nem a többi? Mikor pedig később, a módszer alapján helye-sen meghatározza a néprajz tárgyát, nem érzi szükségét, hogy utaljon az előbbi meghatá-rozásra; a kettő teljesen külön fut egymástól.

hagyományban élő kulturális jelenséggel. Fontos itt is a nemzeti különbségek vizsgálata, elsősorban a nemzeti kutatás számára, sőt a variánsok megállapítása miatt az általános tudomány számára is, de azért ez mégis csak rész az egészben.

Helyes kiindulás az, hogy a néprajz azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyekben az egyéniség — közösség dialektikus erőpárjából a második a döntő. Kérdés csak az, hogy a közösségnek milyen egységeit kell számításba vennünk? Szerintünk ezek az egységek a következők: 1. falu, 2. etnikai csoport, 3. nép, nemzet, 4. népcsalád, területi csoport (pl. germánok, szlávok vagy balkáni répek, melanéziaiak stb.) s végül 5. az emberiség.

Vajda kihagyja meghatározásából az emberiséget, a legátfogóbb közösséget, amelynek egy tudomány általános meghatározásában a legdöntőbb szerepet kell juttatni és egyenesen kizárja az elsőt, a legelembibb közösséget, amely épp a természeti ember és az európai parasztság számára a legvalóságosabb, szinte az egyetlen olyan közösség, amelyet ismer és érez. Meglepő, hogy éppen néprajzi szakember minősíti a falut külsőleges, közigazgatási egységnek, aki nemcsak azt tudja, hogy mit jelent ez az egység a benne lakóknak, hanem azt is, hogy mit jelent a tudományos kutatás számára: azt a legkisebb egységet, amelyben még az életnek szinte minden társadalmi viszonya fellelhető, tehát éppen kicsinysege miatt a legjobban tanulmányozható. Olyan kérdések, mint a Vajda által is említett egyéniség—közösség dialektikus erőpárjának érvényesülése a hagyományban, olyan jelenségek, mint a variálás, a közösségi hagyomány érvényesülése stb., mind ebben a legkisebb egységben válnak láthatóvá. Persze ezeknek a kérdéseknek csak igen kis mértékben van etnikus színezetük, mind általános emberi vonatkozásúak, tehát arra a közösségre vonatkoznak, amelyet Vajda kihagy a néprajz céljai közül és meghatározásából.

Beveszi viszont a második egységet, mely a legkevésbé elhatárolható és tudatos, s ezt teszi a gyakorlati célkitűzések központjába, holott elméleti meghatározásának középpontjában a harmadik áll, a nemzet. Nyilván érezte, hogy elmélete nem egyezik az általa kívánatosnak tartott gyakorlati követelményekkel. Nem képzelhető el ugyanis, hogy munkánk közvetlenül a nemzet egészének etnikus kutatására irányuljon; ez valóban csak egy sor részlet-kutatás után vizsgálható, ha nem is azok egyszerű »összeadásával«, de mindenestre az előzetes, részlet-eredmények különleges összefoglalásával, kiegészítve bizonyos sajátos vizsgálatokkal. Ez nem változtatott volna eddigi munkánknak főleg tematikus jellegén, azért csúsztatja át a meghatározás következő ményeit Vajda a következő, kisebb egységre.

Ebből az elméleti elcsúszásból következik a többi túlzás következtetéseiben a tematikus munkával, a specializálódással és az egyéves ciklusra kiterjedő gyűjtéssel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy sok tematikus kutatás nem járul hozzá az etnikus specifikum meghatározásához, mint pl. az ekeformák leírása, fejlődésmenetük összeállítása. De hozzájárul az emberiség fejlődéstörténetének megrajzolásához, bármilyen szerény területen is. S az ilyen kutatások elengedhetetlen alapja a specializálódás; enélkül semmiféle témában nem lehet mélyre hatolni. Azt természetesen állandóan hangoztatnunk kell, hogy vannak olyan jelenségek is, melyeket tematikus vizsgálattal megragadni nem lehet, amelyeket csakis a maguk összefonódottságában lehet vizsgálnunk közvetlenül, és pedig több speciális előképzettséggel együttesen.

Ilyen az etnikai csoportok mibenlétének kutatása is.² De azt mondani, hogy a tárgykorokra szétaprózott leírásokkal szemben a konkrét népleírásra törekvő etnikai csoport-vizsgálatok jelentik az »igazi etnografiát«, súlyos aránybeli túlzás, amit a természeti népek és az európai parasztkultúrák kutatásának különbsége okozhat nála. A természeti népeknél egy-egy olyan csoport, amely a Vajda szeméi előtt lebegő »igényes népleírásokban« szerepel, aminőt az idézett Nadel is vizsgált, legtöbbször alig több, mint egy vagy néhány falu-település. Itt tehát a mi falumonográfiáink célkitűzései, valamint egész nemzeti néprajzunk feladatköre valósul meg egy monografikus kutatásban. Ott ez eredményes is lehet, az illető népek fejletlen technikája, életük aránylagos egyszerűsége s a kutatás anyagának kis terjedelme folytán. De az európai nemzetek parasztságának anyagi és szellemi kultúrája olyan nagy és bonyolult képződmény, hogy azt csak kiterjedt és erősen specializált kutatóapparátusnak hosszú évtizedeken keresztül végzett munkája tudja felderíteni, beleértve a tematikus vizsgálatokat keresztező monografikus kutatásokat is, amíg a nemzeti kultúra összképének megrajzolására rendszerint egy-egy generáció életében csak egy alkalommal vállalkozhat a tudomány. Egy új »Magyarság Néprajza« igénye él is mindnyájunkban, amelyben már az etnikus specifikumok is jobban kidomboríthatnak, mint az előzőben, valamint a történeti előzmények és maga a társadalom, amely a részjelenségek mögött él, vagy helyesebben azokban és azokkal él. Ha a kordofani népleírásra szánt egyéves ciklust a magyar kutatás időmennyiségeivel akarjuk összehasonlítani, akkor csak azt az időt vehetjük számításba, amely két »Magyarság Néprajza«-szerű összefoglalás közt telik el. Akkor világossá válik, hogy mi sok kérdésben messze meghaladjuk az egyéves ciklus igényét, hogy ugyanannak a jelenségnek vagy területnek vizsgálatára többször, egynél több kutatóval, különböző alkalommal több időt szentelünk, minthogy bármikor könnyen elérhetjük a problémák színhelyét, amikor a vizsgált kérdés szempontjából szükséges. (Nem minden jelenség kívánja meg ugyanis a teljes egyévi vizsgálatot, csak a jelenségek összessége.) A természeti népek egy-egy csoportjához azonban igen ritkán juthat el egy-egy kutató, többnyire életében egyszer, ott tehát az egyéves időtartam szinte kutatási minimum, nem elméleti posztulátum, még kevésbé többlet az európai néprajzi kutatásokhoz képest. Ha annyit mondott volna Vajda, hogy az eljövendő magyar népleírás sikere érdekében szükséges, hogy a tematikus és a monografikus kutatás arányát eltoljuk az utóbbiak javára, minthogy jelenleg ellenkező a helyzet, továbbá hogy sok esetben a rövid, elmondatáson alapuló leírás nem elég és szorgalmazni kell a hosszabb megfigyelésen alapuló gyűjtést, akkor csak helyeselnénk neki. Csak azt nem fogadhatjuk el, hogy ezek a kutatások nem a néprajz valódi célját segítenek megvalósítani, s hogy elvszerű különbség volna így előző és jövőbeli kutatómunkánkban.

Az »intencionális« adatok jelentősége is más a hazai néprajzban, mint a természeti népeknél, akik sokkal kevésbé képesek egy jelenséget vagy cselekményt hiánytalanul és pontosan leírni vagy elmondani, mint parasztjaink,

² Itt azonban Vajda helytelenül hivatkozik a régi néprajzi kutatók összefoglaló leírásaira. Azok ugyanis még a néprajz mai specializálódása előtti, extenzív gyűjtés termékei, amikor kevés kutató volt és mindenki szinte mindent vizsgált hasonlóan a természeti népek kutatóihoz. Azok tehát nem az olyan összefüggéseket vizsgáló szolgálták, aminőket Vajda megfogalmaz, amelyek éppen a specializálódás és elmélyülés nyomán merültek fel új követelményként.

nem is beszélve a *nyelvi különbségokozta megértetési nehézségről*. De ha az adatoknak ezt a kétféleségét elméleti következtetésekre használjuk fel, akkor érezzük, hogy a Vajda által átvett kifejezések nem pontosak. Az »intencionális« adatokat nemcsak a közlő szándéka, érdeke, véleménye befolyásolja, hanem sokkal többször rossz emlékezete vagy csekélyebb képessége a pontos elmondásra. »Közvetlen« és »közvetett« adat szerintünk jobban kifejezi a különbséget. Tartalmát tekintve pedig az egész fogalom-pár használhatatlan a folklór-jelenségek nagy részére nézve. A népköltészet, népzene, sőt a néphit bizonyos elemei is csak »intencionális« formában élnek : az »így van«, és az »így tudom«, vagy »így akarom mondani« egy és ugyanazt jelenti. Az utóbbiak hozzák létre a variánsokat, amelyekben egyedül fogható meg a folklór-hagyomány s a funkcionális »valóság« tulajdonképpen nem is létezik. Ez persze a gyakorlati követelményekben is érezteti hatását.

Pontatlanságot látok még a történetiség követelményének megfogalmazásában is. Ha a pontos kronológiai rögzítést emlegetjük, mint kritériumot, a jelenségeknek fejlődésükben való megfigyelésére, akkor könnyen azt a tévhitet kelthetjük, hogy a néprajzi adatoknak évszámhoz való kapcsolása a főcél. Történetiség akkor lesz kutatásunkban, ha a történeti fejlődés »mozgását« tudjuk megragadni, a *változást*, vagy ha mindig világos előttünk, hogy részletkutatásaink a *fejlődés mely szakaszát* segítik megismerni. Ha tehát bizonyos népdalszövegekben elemezzük az egyéniségek fokozott érvényesülését a régi közösségi hagyománnyal szemben, és megállapítjuk, hogy ez a polgárosodás jellegzetes tünete, akkor inkább vagyunk történetiek, mintha egyes népdalok aktualizálását, helyhez és eseményhez való alkalmazását pontos évszámhoz kapcsoljuk vagy ha egy-egy balladának születési körülményeit, helyét és időpontját próbáljuk megállapítani.

Összegezve megjegyzéseinket megállapíthatjuk, hogy Vajda László kísérletének van olyan eredménye is, amely véleményünk szerint maradandó lehet a néprajz meghatározásában. Amiben pedig nem tudunk vele egyetérteni, annak is megvan az a haszna, hogy vitát indított, segített végiggondolni és pontosabban megfogalmazni egy sor elvi jelentőségű kérdést. Gyakorlati következtetéseit azonban, elsősorban pontokba foglalt követelményeit csakis egy alapos elméleti vita után, megrostálva és módosítva lehetne magunkávé tenni.

Vargyas Lajos

A magyarság eredetének kérdéséhez

A marxista-leninista történetírás legújabb magyar őstörténeti tárgyú munkája, *Molnár Erik: A magyar nép őstörténete* (Budapest, Szikra. 1953. 114.l.), jelentős állomása a magyar etnogenetikai kutatásoknak. Döntő jelentőségű Molnár Erik könyve abból a szempontból — amint eddigi bírálói is kivétel nélkül mind aláhúzták, — hogy következetesen a marxista történelemszemlélet alapján áll.

Kutatásainak alapvető érdeme abban rejlik, hogy megmutatta : korántsem tekinthető a magyar őstörténet problematikája annyira tisztázottnak, amennyire azt az idevonatkozó kutatások, részleteredmények nagy száma és súlya bizonyítani látszott.